

Аўсянае ржышча хмурна жаўцела, зелянілася густым каліўем згрызенай травы і палявога зеляня” (3, 296).

Адпаведнасць мовы Кузьмы Чорнага псіхалогіі беларускага селяніна адзначалася крытыкамі яшчэ ў 20-я гады. Праўда, гэта заўвага гучала як абвінавачванне ў буржуазным нацыяналізме.

Такім чынам, Кузьма Чорны быў пісьменнікам, у творах якога знайшлі адлюстраванне не толькі асаблівасці побыту, знешнія рэаліі жыцця беларуса, але і адметнасць нацыянальнага светапогляду, “нацыянальная субстанцыя духоўнай свядомасці” (Гегель).

ЛІТАРАТУРА

1. Адамовіч А. Маштабнасць прозы. Мн., 1972. С.8.
2. Бабарэка А. “Зямля” Кузьмы Чорнага// Узвышша. 1929. № 4. С.69.
3. Купцэвіч Ф. Пра “Вераспёвыя ночы” Кузьмы Чорнага//Узвышша. 1929. № 5. С.110.
4. Чорны К. Зямля// Зб.тв.: У 8 т. Мн., 1973. Т.3. С. 341. У далейшым том і старонка ўказваюцца ў дужках у тэксте.
5. Яскевіч А.С. Становление белорусской художественной традиции. Мн., 1987. С.4.
6. Васючэнка П. Паміж кніжным і зямным//Вобраз –88: Літаратурна-крытычныя артыкулы. Склад. Т.Грамадчанка. Мн., 1988. С.167.
7. Яскевіч А.С. Праблемы стылю беларускай прозы раанняга перыяду. Дыс...канд. філ. навук. Мн., 1965. С. 102.
8. Байбурын А. А.А.Потебня: философия языка и мифа// Потебня А.А. Слово и миф. М., 1989. С.5.

З. Мельнікава
г. Брэст

СЛОВА, ВОБРАЗ, ЭКСПРЭСІЯ

(па творах Змітрака Бядулі перыяду імперыялістычнай вайны)

Творы сапраўды таленавітага пісьменніка заўсёды вылучаюцца абвостранай чуласцю да слова. Выбар моўна-выяўленчых сродкаў, асаблівасцей вобразнасці твора заўсёды вызначаюцца канкрэтнымі задачамі, якія ставіць перад сабой аўтар.

Творы Бядулі, пісьменніка “з душой чулай і паэтычнай”, як трапіна заўважыў у пачатку XX стагоддзя Максім Багдановіч, заўсёды насычаныя і напружаныя ў эмацыянальных адносінах. У Бядулевым вершаваным, празаічным ці публіцыстычным тэксце амаль кожнае слова імкнецца да выразнай інтанацыйнай і сэнсавай самастойнасці. Асаблівасці вобразна-асацыятыўнага ўзбагачэння слова ў мастацкім творы можна яскрава прасачыць у вершах Бядулі часу імперыялістычнай вайны.

Творчасць Бядулі пачатку XX стагоддзя – своеасаблівае люстэрка, у якім адбіўся ўплыў на беларускую літаратуру розных стылявых плыняў. Яго творы –

адметны стылявы сінтэз, у якім з крытычным рэалізмам арыгінальна суседнічаюць рысы рамантызму, імпрэсіянізму, экспрэсіянізму. У час імперыялістычнай вайны Бядуля напісаў шэраг твораў, якія недастаткова назваць рамантычнымі, эмацыянальна ўзрушанымі. На ўвазе маюцца яго вершы “Маскарад”, “Волат”, “Ад крыві чырвонай”, “Арлікі”, “Балада”, “Вавілон”, “Рассеяўся туман”, “Кат”, “Юда жэніцца”, “Дзіця рая”, “Шатан смерці” і некаторыя іншыя. Для названых твораў характэрна максімальная насычанасць эмацыянальнымі вобразамі. Пры гэтым у іх выяўленчай структуры часта пераважае адмоўная эмацыянальная вобразнасць экспрэсіянісцкага стылю.

Узнікненне завострана экспрэсіўных тэндэнцый у творчасці Бядулі абумоўлена драматычнымі падзеямі імперыялістычнай вайны. Неразуменне і непрыняцце сутнасці таго, што адбывалася ў свеце, нараджала ў душы мастака-гуманіста разгубленасць, трывогу і пратэст супраць знішчэння чалавека чалавекам. Гэта пакутлівая супярэчлівасць жыцця выразна і дакладна адчуваецца ў вершах Бядулі 1914-1916 гадоў. У іх чуваць унутраны надрыў, дысананс, разлад у думках лірычнага героя. Матывамі безнадзейнасці, вострым адчуваннем катаклізмаў, што адбываюцца ў свеце, прасякнуты верш гэтага часу “Шатан смерці”:

Над зямлёй нясецца жудасная смага.

Туманом вільготным абхапіла свет,

Злыдні разгарнулі залатыя сцягі,

Смерць касою піша мсцівы свой завет...

Бядуля ўмее многа і ёміста сказаць адным радком. Вось вобразная метафара вайны – “Над зямлёй нясецца чорны шатан смерці...” Азначэнне-эпітэт “чорны” экспрэсіўна ўзмацняе асацыятыўна-выяўленчую функцыю дзейніка, а ім у бядулеўскім радку з’яўляецца біблейска-міфалагічная істота – “шатан смерці”. Паэт рэалізуе не столькі прадметнае значэнне слова, колькі закладзеную ў слове вобразна-экспрэсіўную магчымасць. Этымалагічнае, рацыянальнае значэнне слова ў Бядулевым радку часта, як і ў прыведзеным выпадку, як бы адыходзіць на другі план, уступаючы месца эмоцыі, выяўленню аўтарскага пачуцця. Экспрэсію ўзмацняюць гучанне верша, гукапіс, гукавыя паўторы. Так, напрыклад, у першай страфе працытаванага верша чуюцца дамінантныя гукі –з–с– ш– р– др–а– у– ы. Яны нагадваюць пра свіст і шыпенне куль і снарадаў на вайне, дапамагаюць чытачу адчуць, як дрыжыць у трывозе і страху зямля...

У творах названага перыяду Бядуля асабліва часта звяртаўся да біблейных матываў і вобразаў. Бязлітасна знішчэнне народаў у віры крывавых падзей імперыялістычнай вайны ў свядомасці паэта асацыяравалася з біблейнымі, міфалагічнымі пабоішчамі, са змаганьнямі волатаў, з канцом свету і жыцця. Аднак неабходна зазначыць, што біблейная вобразнасць у вершах паэта гэтага часу – не самамэта і не толькі мастацкая аналогія да рэальных падзей. За фантастычнымі і міфалагічнымі вобразамі і малюнкамі, за біблейнай кніжнасцю выступае сапраўднае зямное пачуццё чалавека, яго пякучы боль. Вось радкі з верша “Юда жэніцца”:

Юда жэніцца на полі

Маладуха яго – Смерць.

Злыдні носяцца ў раздоллі,

Гульні ладзяць круць і верць...

Ладзьце карагод пякельны

У разгойданы віхор,

Зацягнуце цягай хмельнай

Плоўму цел у соткі зор!..

У другой страфе прыведзенага ўрыўка варта звярнуць увагу на эпітэты “пякельны”, “разгойданы”, “хмельнай”, якія вельмі ёмістыя і сэнсам, і пачуццём.

З пазіцыі актыўнага рамантызму апявае Бядуля гераізм і мужнасць лірычнага героя ў вершы “Волат”:

Смерць... Бура... Трывога...

...Чырвоныя коні пад небам нясуцца,

Пярун і грымоты вакол раздаюцца,

І страх, і атрута ўвесь свет абляглі...

Асэнсоўваючы гэтыя радкі, можна заўважыць і адзначыць, што адбываецца як бы сэнсавае нарошчванне да прамога значэння слова багатага мастацкага зместу, у дадзеным выпадку, і філасофскага, і псіхалагічнага. Абстрактныя назойнікі (смерць, бура, трывога, страх, атрута) у прыведзеным кантэксце з’яўляюцца актыўнымі дзейнымі істотамі. Бядуля ўзбудзіла, умацавала іх сэнсава-выяўленчае значэнне і экспрэсіўнае ўздзеянне на чытача.

У творах Бядулі гэтага часу лірычны пачатак вельмі своеасаблівы. Знікаюць мяккія інтанацыі, усё прасякнута болем за чалавецтва. Мастацкае ўвасабленне гэтага зместу не было б пераканаўчым без экспрэсіі, у якую перарастае канцэнтрацыя і нагнятанне перажыванняў, моцных пачуццяў лірычнага суб’екта. Экспрэсія з’яўляецца адным з вядучых мастацкіх прычыпаў стварэння вобразаў і ўзнаўлення сітуацый у творах Бядулі, прысвечаных асуджэнню вайны. Экспрэсіянісцкае светаадчуванне было блізкае светаадчуванню лірычнага суб’екта названых вершаў Бядулі. Гэты герой (лірычны суб’ект) узрушаны жахамі вайны, смяртэльным страхам, у якім жыве чалавецтва. Свет здаецца яму глухім да натуральнага жадання мірна жыцця і стваральна працаваць.

Фантастычнае адухаўленне, экспрэсіўнае метафарычнае асэнсаванне эпохі характэрна і для верша “Рассяўся туман”, дзе “новы век” параўноўваецца са зверам, змеям, сфінксам. У радках твора перададзены боль і адчай лірычнага суб’екта, нябачанне ім гістарычных перспектываў, распачны заклік адвергнуць няздзейснення надзею і веру, адмовіцца ад таго, што было святым:

Ўжо досыць шкадаваць дзяціны дзіўны сон,

Што песні вам спяваў аб вас саміх шмат дзён!

Не пазірайце ўвось, бо дзеці вы зямлі!

Вы ж сходаў да святых дагэтуль не знайшлі,

Дось сэрца вам спытаці. – Хай яно крывёй

Затонець... Яму дар – смяротны супакой...

Устаноўка Бядулі на ўсеагульнасць і маштабнасць максімальна рэалізуецца не столькі ў абмалёўцы аблічча лірычнага героя, колькі ў перадачы эмоцыя-экспрэсіі, у функцыянаванні эмоцыявыяўленчай вобразнасці. Бядулю хваляваў абвостраны вайной працэс дэгуманізацыі грамадства. У яго творах гэта выражаецца ў вытанчанай, да абвостранасці, уражлівасці імпрэсіяніста і экспрэсіянісцкай пранізлівасці, і нават сатырычнай з’едлівасці вобразаў. Так, у вершы “Маскарад” паэт падвяргае гнеўнай крытыцы грамадскую крывадушную палітыку і мараль, падкрэслівае іх звярнуваю, антычалавечую сутнасць:

Сярод ночы глухой на паляне лясной

Маскарад разыграўся звярыны,

Хвост і клык кожны звер схаваў добра цяпер

І у масцы людской строіць кліны...

...Кожны звер на свой лад водзіць голас і рад,

Што іграе ён роль чалавека.

Гэты твор – выразнае сведчанне, што эстэтыка Бядулі-мастака цалкам падпарадкавана крытыцы сацыяльна-палітычнага ладу грамадства. Крытычны пачатак гучыць настолькі моцна, што ён пераважае і вызначае агульны эмацыянальна-выяўленчы тон твора.

Блізкім да экспрэсіянісцкага з’яўляецца вастрэйшае перажыванне героем Бядулі катастрафічнасці эпохі, драматызму адзіноцтва, бездапаможнасці чалавека перад знішчальнымі абставінамі і ў вершы “Ад крыві чырвонай...”

Людзі, коні ніклі каласамі ў полі, –

Малаціў галовы алавяны град...

Жартавалі з смерці, лезлі яшчэ болей;

Топчылі жывыя нежывых армад.

Як бачым, паэт арыгінальна пераасэнсоўвае традыцыйную фальклорную вобразнасць, узбагачае яе новымі асацыяцыямі ў новым мастацкім кантэксце. З верша ў верш гучыць аўтарскі боль, шкадаванне, што чалавечы жыццё – рэч самая танная на вайне, настойліва гучыць перакананне ў непатрэбнасці вайны і асуджэнне чалавеказабойства. Нягледзячы на абстрактнасць і ўмоўную асацыятыўнасць, якія надае творам Бядулі гэтага часу аўтарская экспрэсіўнасць, усё ж выразна адчуваецца блізкасць эстэтыкі паэта да народных інтарэсаў.

Імкненне аўтара перадаць чытачу сілу сваёй узрушанасці вяло да ўжывання актывізуючых выразных сродкаў, як лексічных, так і сінтаксічных. Гэта – шматлікія клічныя інтанацыі, кароткія безсабовыя канструкцыі, словы-сказы, якія суправаджаюцца шматкроп’ямі, што стварае ўражанне нарастаючага, узмоцненага эмацыянальнага пад’ёму. Нагнятанне эмоцый і пераростанне іх у экспрэсію ажыццяўляецца ў Бядулі і шляхам анафарыстычных і рытміка-сінтаксічных паўтораў (“Ой, крыві залішне! Ой, крыві занадта!..”) Узмацненню экспрэсіўнасці садзейнічае і сіналімічная вырыцця (“Самалёткі-арліхі”, “Кракаталі, шыпелі, гудзелі і страшна, і дзіка”). Кульмінацыйная вяршыня развіцця эмоцыі-экспрэсіі ў выяўленчай сістэме Бядулі часта ўвабляецца ва ўсхваляваным пытанні пі воклічы, выражаючы непасрэдную эмацыянальную прысутнасць аўтара. Часта кропка найвышэйшага эмацыянальнага ўздыму фіксуецца пры дапамозе імператываў, характэрных экспрэсіўнаму стылю (“Не пазірайце ўвось!.. Дось сэрца вам спытаці!..”)

Пра лірычнага суб’екта антываенных вершаў Бядулі, як і пра героя экспрэсіяністаў, можна сказаць, што перажыванні ўзрушанага пакутуючага героя працэдуруюцца на ўвесь свет. Вобразы смерці афарбоўваюць светаадчуванне бядулеўскага героя, распаўсюджваюцца як на прадметны, так і на ўмоўны аспекты мастацкага матэрыялу. Нагнятанне негатыўных эмоцый, якія дапамагаюць зразумець антыгуманістычную сутнасць вайны, адбываецца настолькі інтэнсіўна, што часам ствараецца ўражанне аднабаковага, зрушанага ўспрымання жыцця героем Бядулі. Гэта таксама прыкмета экспрэсіянісцкай эстэтыкі. Часта, не грэбуючы натуралістычнасцю і нават антыэстэтычнасцю вобразаў, пры дапамозе гратэску Бядуля стварае экспрэсіянісцкія, пранізлівыя малюнкi і вобразы. Вось, да прыкладу, радкі з верша “Балада”:

І малы курганок без крыжа адзінок,

Воўк данохаў, разрыў яго з голалу.

Ад нясмаку завяў, кінуў труп, не пакрыў,

Экспрэсіўны тэмбр антываенных вершаў Бядулі не азначае, што ў тагачаснай беларускай літаратуры функцыянаваў экспрэсіянізм як сфарміраваны мастацка-эстэтычны напрамак. Гэта ў большай ступені было ўласціва рускай літаратуры адпаведнага часу. Аднак і ў творах беларускай літаратуры прысутнічаюць экспрэсіянісцкія вобразна-стыльовыя тэндэнцыі.

М.У. Мікуліч
г. Гродна

ХАРАКТАР ВОБРАЗА І КУЛЬТУРА ВЕРША Ў ПАЭЗІІ М.ТАНКА 80—90-х
ГАДОЎ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ВЕРША «СТРЭЎ БЫЎ ДОЛЮ...»)

Незадоўга да свайго 70-гадовага юбілею М.Танк напісаў верш «Стрэў быў долю...», у якім у характэрным для сябе стылі спалучэння асаблівасцей ярка метафарычнага і аўталагічнага пісьма зрабіў спробу яшчэ раз асэнсаваць метадалагічныя асновы свайго паэзіятворчага лёсу. Звяртае на сябе ўвагу тая акалічнасць, што верш вытрыманы ў форме глыбокай філасофска-медытатыўнай развагі з элементамі скрушліва-журблівай канстатацый-пералічэння. Разам з тым, нязмушаная натуральнасць лагізаванага роздому аўтара, якая напачатку памылкова можа ўспрыняцца як праява ўнутранай несабранасці лірычнага героя, вяласці яго мысліцельнай энергіі, пераплятаецца ў ім з непасрэднасцю раскрыцця пачуцця, глыбокай эмацыянальнай зараджанасцю. Сюжэтна-кампазіцыйны рух твора арганізуюць тры адносна завершаныя і самастойныя, адпаведна структурна аформленыя сэнсава-эмацыянальныя перыяды, якія ідэйна-зместава дапаўняюць і развіваюць адзін другога. У аснове кожнага перыяду палягае зрокава-наглядная, сацыяльна заангажаваная ўмоўна-асацыятыўная метафара, у непасрэднай суаднесенасці з матэрыялам якой і разгортваецца дзеянне.

«У паэзіі М.Танка, — адзначала Т.Чабан, — адбываецца цудадзейная містыфікацыя, парадаксальнае пераўтварэнне свету, метафарычныя метамарфозы — ветру, вады, агню, каменя і іншых з'яў прыроды». ¹ Дадзенае назіранне пацвярджаецца вершам «Стрэў быў долю...», у якім будзённа-рэальнае пераплятаецца з незвычайным, ідэальным, канкрэтна-гістарычнае — з казачным, умоўным, прадметна-рэчывнае — з абстрактным, адцягненым. Твор грунтуецца на ўмоўна-рамантызаваным сюжэце, элементах лёгкага, глыбока прытоенага гумару, тонкай самаіроніі і гіпербалічнасці:

Стрэў быў долю. Не схацела
Знацца і дружыць са мною,
Бо не ўмеў згінаць калені,
Здымаць шапку перад ёю.²

Даўно стала аксіёматычнай наступная думка: каб адбыцца ў літаратуры, пісьменнік мусіць мець асабістую біяграфію. «Адзін пісьменнік больш шчыры, раскаваны, таленавіты, — кажа У.Гніламёдаў, — другі больш закрыты, «сабраны», ён нават гальштук не носіць, усё ў яго на гузіках (...) Пра апошняга мне заўсёды было менш цікава пісаць. Яго цяжка раскрыць, ён яшчэ недзе ў фальклоры, ідэяматычных ісіцінах»³